

Csermelyi József

Kutatószolgálat „vendégségben”*

Jelen írás abból a megfontolásból született, hogy a körülmények kevésbé szerencsés összjátéka folytán hazánkban több olyan eset is előfordul, amikor egy levéltári anyagot az azt egykor őrző vagy befogadására illetékességből kijelölt levéltár raktárkapacitásának hiánya vagy lecsökkenése miatt befogadni vagy tovább őrizni nem képes, ezért más helyen kell azt raktározni. Az ilyen körülmények korábban azt jelentették, hogy a szóban forgó iratanyag kutatását fel kellett függeszteni a raktározási kérdés megoldásáig, azonban szerencsére manapság a nehéz helyzetbe került levéltárak némelyike sikeresen meg tudja oldani az elszállított iratok kutatását a raktározási helyszínen.

Az alábbiakban két ilyen intézmény megoldásairól lesz szó, az egyik a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), a másik az Evangélikus Országos Gyűjtemény levéltári tagintézménye, az Evangélikus Országos Levéltár (EOL). A két, részletesebben kifejtendő példa mellett említem, hogy a 2019. január 23-án történt tragikus emlékü tüzeset után hasonló helyzetbe került a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára is, ám utóbbi eset kimerítőbb ismertetésétől eltekintek, mivel az általuk alkalmazott megoldások sok tekintetben az Evangélikus Országos Levéltár megoldásaira hasonlítanak.¹

Fontos tudni, hogy mi vezetett a jelenleg is fennálló szituáció kialakulásához. Az MNL OL esetében a szakszervezeti iratok elhelyezéséről van szó. Az 1964-ben létrehozott² és 1971-ben szaklevéltárrá nyilvánított³ szakszervezeti levéltár (Szakszervezetek Országos Tanácsának Levéltára, később Szakszervezetek Központi Levéltára – SZKL) megélte ugyan az 1995. évi levéltári törvény (1995. évi LXVI. tc.) hatályba lépését, amelynek értelmében nyilvános magánlevéltárnak minősült, azonban 1998-ban mint önállóan működő intézmény megszűnt, iratanyagát pedig a Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége letétként átadta a Politikatörténeti Intézet Levéltárának, amely azóta viseli a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár nevet. A levéltári törvény 2012. évi módosítása kimondta a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT), a szakszervezeti tanácsok

* Az MNL OL szakszervezeti iratanyagának kutatásával kapcsolatos, máshol fel nem lelhető adatokat az iratanyag referensének, Antal Róbert Istvánnak szeretném megköszönni.

¹ A témában a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesületének 2022. évi budapesti vándorgyűlésén Sztalmári Judit tartott előadást A református levéltárügy Budapesten címmel.

² Lakos, 2009: 302.

³ Uo. 308., vö.: MNL OL M-SZKL 6.1. A Művelődésügyi Minisztérium átírta a Szakszervezetek Országos Tanácsa Elnökségéhez a Szakszervezetek Országos Tanácsa Levéltárának szaklevéltárrá való elismeréséről.

és az ágazati szakszervezetek 1944–1989 között keletkezett iratainak állami tulajdonba vételét és az MNL OL-ban való elhelyezését,⁴ hivatkozva azok közirati jellegére, illetve a SZOT egykori jogalkotói szerepére.⁵ A jogszabály végrehajtása azonban olyan időszakban történt, amikor az OL maga is fokozottan szembesült raktárkapacitása elégtelenségével. Ismert, hogy 2016–2017 folyamán a levéltárnak ki kellett ürítenie Hess András téri telephelyét. Ez a változás pedig nagyban érintette az 1945 utáni Politikai Kormány-szervek Főosztályát, amelyhez a szakszervezeti iratok illetékességből kerültek.⁶ A főosztály – jelenlegi nevén 1945 utáni Politikai Kormány-szervek és Pártiratok Osztálya – sem Óbudán, sem a Daróczi utcai telephelyen nem rendelkezett elegendő raktári kapacitással a 3000 ifm szakszervezeti iratanyag tárolásához, ezért annak egyik részét – az ágazati szakszervezetek iratait – 2023-ig Budapest Főváros Levéltárának (BFL) egyik raktárában tárolták, másik részét az Alkotmány utcában, a Politikatörténeti Levéltár egykori székhelyén, majd ezeket két lépcsőben átszállították az MNL Pest Vármegyei Levéltárának (MNL PVL) nemrégiben felújított épületébe.

Jelenleg a teljes iratanyag az MNL PVL-ben⁷ található, egy első emeleti és egy pince-szinti raktárban. Kutatási szándék esetén – az iratanyagot kímélendő – mellőzik a kikért raktári egységek átszállítását az OL kutatótermébe, kutatásra tehát a vármegyei levéltár kutatótermében van lehetőség. A kutatószolgálati munka megoszlik az OL és a PVL munkatársai között – szerencsére a közös intézményi háttér lehetővé teszi a gördülékeny ügyintézkést. A leírási egységek segédlet mezőiben a következő információ fogadja a kutatót: „Az iratanyag őrzési egységekbe rendezett, papíralapú segédlettel van ellátva, amelyhez a referenssel kell felvenni a kapcsolatot.” A referenssel való konzultáció új kutatások esetén elkerülhetetlen, hiszen az Elektronikus Levéltári Portálon (ELP) található elektronikus segédlet nem éri el a tételszintet (a pártarchívumokban és szakszervezeti levéltárakban alkalmazott őrzési egység szintet az ISAD(G) szabvány szerint leginkább tételszintnek lehet megfeleltetni), ezért a megfelelő raktári egységek kiválasztásához a kutatónak szüksége van a fent említett papíralapú segédletekre, amelyeket természetesen digitalizált formátumban fognak a rendelkezésére bocsátani. Kérések leadására az ELP-n keresztül van lehetőség, az SZKL fondjai esetében minden esetben az MNL PVL Vágóhid utcai kutatóterme szerepel a leírási egységek kutatótermi adatmezőjében. Korábban okozott némi problémát, hogy a közvéleményben elterjedt hírek alapján a kutatók tudták, hogy az MNL PVL-be került a szakszervezeti iratanyag, és ebből azt a következtetést vonták le, hogy ott is vették nyilvántartásba, így az MNL PVL levéltári állományának részét képezi. Amikor pedig egyszerű tájékoztatást kért a kutató, akkor

⁴ Szövegét lásd: Magyar Közlöny 2012. évi 180. sz. 37387.

⁵ Az indoklásokhoz bővebben lásd Dékány Szilveszter összefoglalóját és Simon István írását a Köziratok magánkézben? című, 2012. február 7-én megrendezett konferenciáról. Dékány, 2012: 18–21.; Simon, 2012: 21–26., illetve Zalai, 2012: 2–7.

⁶ Cseh, 2018: 12–13.

⁷ A továbbiakban a PVL rövidítést használom, annak ellenére, hogy az intézmény hivatali kapuja (KÉR) és az Elektronikus Levéltári Portál jelen kézirat lezárásakor még a PML rövidítést alkalmazta, lásd: <https://mnl.gov.hu/mnl/pml/elerhetoseg> (Utolsó letöltés: 2024. április 29.)

az MNL PVL kutatószolgálatával azzal szembesítette, hogy nincs az őrizetükben szakszervezeti iratanyag. Jelenleg az MNL PVL kutatószolgálatával viszont bármilyen szakszervezeti tárgyú kutatói megkeresést azonnal továbbít az MNL OL szakszervezeti referensének, így a „van szakszervezeti iratanyag, de még sincs” helyzet csapdája elhárult.

A kikért dobozok vagy őrzési egységek⁸ előkészítése az iratanyag referensének vagy kezelőjének a feladata, az MNL PVL munkatársai ebben nem vesznek részt. Noha a kérelmek az elektronikus nyilvántartás és a vele összekapcsolt iratkikérő eljárás miatt a korábbinál sokkal egységesebbek, sajnos jelenleg is van lehetőség félreérthetően fogalmazni a raktári egység megadásakor. Volt már rá példa, hogy a kutató dobozszámot adott meg egy olyan iratanyag esetében, amelynek a segédletében csak őrzési egységek számai szerepeltek. Mindazonáltal nem lehet egy ilyen kérést önkényesen őrzési egységként értelmezni, amennyiben kiderül, hogy létezik ilyen sorszámú doboz. Elképzelhető ugyanis, hogy a kutató csupán azért adott meg dobozszámot, mert a kikéréskor nem az aktuális, hivatalos segédlet alapján dolgozott, hanem korábbi kutatási jegyzeteiből, ahol a dobozszámot is feltüntette. Ilyenkor a félreértések elkerülése érdekében legjobb, ha a referens egyeztet az iratanyag kikérőjével. Belföldi kutatóra a szokásos előkészítési szabályok vonatkoznak, külföldről érkező kutató esetében – egyeztetést követően – a referens mérlegelheti, hogy lehetővé tegye számára, hogy az egyik munkanapon kikért iratanyagot már a következő munkanapra előkészítse a szokásos háromnapos várakozási idő helyett.

A kikért iratokat tehát az MNL OL munkatársai juttatják el a kutatásra előkészített iratok átmeneti raktárába, ahonnan az MNL PVL munkatársai bocsátják a kutató rendelkezésére. Amennyiben ideje engedi, a referens szóban is tájékoztatja az MNL PVL kutatószolgálatán dolgozó kollégákat a várható kutatási eset(ek)ről. Erre a scopeArchiv levéltári nyilvántartó program miatt nincs feltétlenül szükség, ugyanis utóbbiak azáltal is értesülnek az előkészítésről, hogy az elektronikus rendszerben a kutatószolgálat-hoz érkezettként jelenik meg a kikért iratanyag. Ezzel párhuzamosan a referens is nyomon tudja követni a státuszváltozásokat, például időben értesül arról, hogy visszavették az anyagot, tehát reponálható. A folyamat utolsó fázisa, amikor a referens meggyőződik arról, hogy a kutató iratok visszakérültek a helyükre, ilyenkor befejezett státuszra állítja az adott kutatási esetet.

A fenti munka során az iratanyag referensének és kezelőjének meg kell küzdenie néhány nehézséggel. Eleve az 1945 utáni Politikai Kormányiszervek és Pártiratok Osztályának egyik legnagyobb referenciájáról van szó, amelyhez az egykori SZKL-en kívül a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) iratanyaga is hozzátartozik. Emellett a referensnek közös kezelőn kell osztoznia az MSZMP-iratok referensével, amely iratanyag szintén nagy terjedelmű és gyakran kutatott. Mivel a referatúra másik része, az MDP-iratok a Daróczi utcai telephelyen vannak, ezért a munkatársaknak ingázniauk kell a kutatók kiszolgálása érdekében.

⁸ Az őrzési egységeket – fizikai értelemben – változó vastagságú dossziékban tárolják, ezért raktári egységként is megállják a helyüket, azaz önállóan kikérhetők, nem csak dobozonként.

Alternatívaként szóba jöhetne, hogy a referens számára a munkavégzés fő helyszíne a Vágóhid utca (MNL PVL) legyen, de ez ellen szól, hogy ott nem kapott munkaszobát, tehát a raktárban kellene dolgoznia, és sem az általános állományvédelmi és munkaegészségügyi irányelvek, sem pedig a téli hónapok klimatikus viszonyai nem támogatják a rendszeres, napi nyolcórás raktári munkavégzést. Ide kapcsolódik, hogy bizonyos szakszervezeti fondok (például a Szakszervezetek Elméleti Kutatóintézete) esetében még nem vezették fel a dobozcímkékre a törzsszámokat, holott ezzel a lépéssel a kutatói kérések előkészítése során sok időt lehetne spórolni.

Második példánk az EOL Teve utcai telephelye. Az intézmény 2015 eleje óta veszi igénybe a BFL vendégszeretétét és egyik raktárát, mivel az Üllői úti evangélikus székház 2015–2017 között általános felújításon esett át. Az ilyesfajta, levéltárak közötti segítségnyújtás – amely a közlevéltár szabad raktárkapacitásának mértékéig bérleti díj ellenében történik – 2020-ban bekerült a levéltári törvénybe is (13/A. §). Mivel 2015-ben a teljes EOL-állomány a BFL-be került, ezért annak kutathatósága csak úgy valósulhatott meg, hogy a fővárosi levéltár egy munkaszobát is az EOL rendelkezésére bocsátott, s onnantól kezdve egy vagy két levéltáros számára ez az iroda vált munkavégzésük elsődleges helyszínévé. 2017-ben befejeződött az evangélikus székház felújítása, azonban a levéltár állományát nem lehetett teljes mértékben visszaköltöztetni. Ennek oka, hogy a levéltár raktárjai már 2015 előtt beteltek, azóta pedig még növekedett is az iratmennyiség, miközben a felújított épületben nem kaptak több raktárt. Ugyan egyes pinchelyiségeket felajánlottak a számukra, ám ezekről a levéltár vezetése állományvédelmi aggályok miatt lemondott.

Nem tartozik szorosan a kutatószolgálathoz, mégis megemlítendő, hogy a Teve utcai munkaszoba véges befogadóképessége miatt aránytalanság áll fenn: hiába van jelenleg a teljes iratállomány 95%-a a bérelt raktárban, ha egyidejűleg öt vagy hat munkatárs⁹ ottani munkavégzése nem lehetséges, mivel ahhoz a szokásosnál jelentősebb munkaszervezési előkészületek kellenének. Ezért több esetben volt rá példa, hogy a munkához szükséges iratanyagot ideiglenesen átszállították inkább a székházba, hogy ott lehessen dolgozni vele.

A BFL-ben tárolt iratok hozzáférhetősége folyamatosan biztosított a fővárosi levéltár kutatótermében. A szakszervezeti iratanyagokhoz hasonlóan az EOL anyagait is teljes mértékben az EOL munkatársai kezelik: ők készítik elő kutatásra, viszik le a kutatószolgálatra, illetve reponálják. A BFL munkatársai abban segédkeznek, hogy az „EOL” felirattal ellátott szekrényekbe előkészített anyagokat a kutatóknak átadják, illetve tőlük visszaveszik. Az MNL OL–MNL PVL viszonyrendszerhez képest a BFL és az EOL között nincs szervezeti összeköttetés, s az EOL nem használja a scopeArchivot, ezért az EOL munkatársai – annak érdekében, hogy nyomon kövessék a kikért iratokat – elsődlegesen a kutatóval tartják fenn a kapcsolatot, kérve őt, hogy telefonon jelezze megérkezését és távozását, illetve e-mailen új kéréseit, valamint akár e-mailen, akár telefonon a munka befejezését. Erre azért van szükség, mert az EOL munkatársainak nem kell

⁹ Az EOL-nak 2024 júliusától hat levéltáros alkalmazottja van.

részt venniük a BFL kutatótermének felügyeletében, csak akkor mennek oda, amikor az iratanyag előkészítése, a kutatók nyilvántartásba vétele, illetve a velük való egyeztetés miatt szükséges, egyébként a munkaszobában vagy a raktárban dolgoznak.

A sikeres együttműködés érdekében szükség van a BFL kutatószolgálatával való állandó szóbeli kapcsolattartásra is. Egyfelől azért, hogy az EOL kutatóit ne vegyék fel a saját nyilvántartásaikba, másfelől pedig azért, hogy megfelelő helyre irányítsák azokat a kutatókat, akik az EOL-t keresve őket és nem az EOL helyben dolgozó munkatársát találják meg. Korábban volt arra is kísérlet – a BFL vezetésének kezdeményezésére –, hogy a kutatási esetek nyilvántartására szolgáló naplót is a BFL kutatótermében helyezték el, illetve vezessék, azonban ez sikertelennek bizonyult, ugyanis a BFL kutatószolgálatán dolgozó munkatársak tengernyi egyéb teendőik mellett nem tudták hatékonyan felügyelni, hogy az EOL kutatói beírják-e magukat az említett naplóba. Azóta ismét az EOL levéltárosai adminisztrálják a kutatónaplót.

Összegzőként meg lehet állapítani, hogy manapság nem jelent lehetetlen kihívást olyan iratanyagok offline kutathatóságának biztosítása, amelyek nincsenek egy-egy levéltár őrizetében, azonban az ehhez szükséges feltételek biztosítására még szerencsés körülmények mellett is extra erőfeszítések szükségesek. Egy-egy alkalommal ezeket az akadályokat nem nehéz leküzdeni, de a levéltári munka még manapság is jóval hatékonyabb akkor, ha az iratanyag az azt kezelő levéltárosok mellett, „kézközelben” van, nem pedig külső raktárban.

Források és szakirodalom

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

M-SZKL = Szakszervezetek Országos Tanácsa iratai

Cseh, 2018 = Cseh Gergő Bendegúz: Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2017. évi munkájáról és ellenőrzési tapasztalatairól. *Levéltári Szemle*, 2018. 1. sz. 7–22.

Dékány, 2012 = Dékány Szilveszter: Magánirat vagy közirat? Konferencia a Magyar Országos Levéltárban. *Levéltári Szemle*, 2012. 1. sz. 18–21.

Lakos, 2009 = Lakos János: A levéltárügy átalakulása 1950-től 1995-ig. *Levéltári kézikönyv*. Szerk.: Körmendy Lajos. Budapest, 2009. 300–216.

Simon, 2012 = Simon István: Gondolatok egy konferencia kapcsán. *Levéltári Szemle*, 2012. 1. sz. 21–24.

Zalai, 2012 = Zalai Katalin: „Levéltárügyi szabadságharc”. *Egyenlítő*, 2012. 7–8. sz. 2–7.